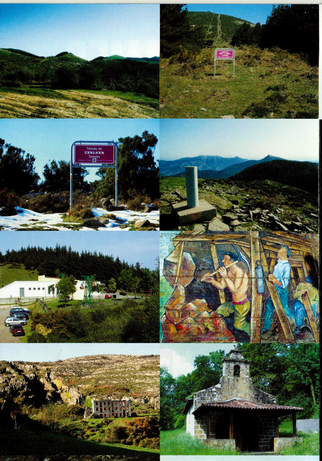

1. ibilbidea: Gailurrez gailur
Ruta 1: Paseo por las cumbres

Ibilbide honetan, Galdamesko mendien mazeletan gora eta behera gabiltzala, tumuluen, trikuharrien eta Historiaurreko beste hiblori batzuen arrastoak aurkituko ditugu hor-hemenka. Metal-Aroko aztarnak ere ikusiko ditugu; duela 4.000 urte ingurukoak dira, eta gure mendietan aseitzaintzan, fruitu-bilketan eta ehizan aritzen ziren gizakiek bizi izan zirela frogatzen dute.

Ibilbidea Peñas Negras Ingurumen Interpretaziozko Zentroko 3.
ibilbideari dagokion magenta kolorearz seinalaketatzen dago, eta Ezkerraldearen, Bilboren eta ingurueetako haranen ikuspegi zoragarriak ditu.

En este recorrido por las laderas del cordal de los montes de Galdames, tendremos oportunidad de observar restos de algunas construcciones funerarias prehistóricas como túmulos y dólmenes; vestigios de la edad de los metales, hace unos 4000 años, que atestiguan la presencia de comunidades en nuestros montes dedicadas a labores de pastoreo, recolección y caza.
La ruta se encuentra señalizada con el color magenta correspondiente a la ruta 3 del Centro de Interpretación y nos brinda magníficas panorámicas de la Margen Izquierda, Bilbao y valles de los alrededores.

LEKU INTERESGARRIAK
- **Peñas Negras Ingurumen Interpretaziozko Zentroa**

Ingurumenari buruzko informaziora emateko eta naturaren aldeko sentiberatasuna sortzeko ekipamendua. Eusko Jaurlaritzarena. Gizakiak naturan eragindako aldaketa sakonen arrazoiak ulertzeko leku ezin egokiagoa. Urte osoan zabalik dago, goiz eta arratsaldez.

- **Alta Galdames eko El Cuadro mendia**

713 m garai da, eta ibaizabalen arroaren zein Galdamesko mendi-gailurren ikuspegi ederrak ditu. Oso hurbil, Eskatxabel lepoan, izen bereko trikuharriaren hondakinak ikus ditzakegu. Trikuharriak 14x16 metroko diametroa du eta 15 m garai da.

- **Pico Mayor**

747 m garai da, eta tontorreun tumulu bat dago, bertikalki jarritako harlauzaz osatua. Tumulua 1,6 m garai da eta 13,5 metroko diametroa du. Erdian, harriak horizontalki kokatuta daude.

- **Ganeran mendia**

Ganeran mendiak 822 m ditu, eta tontor belartsuan Historiaurreko hilobi bat dago, tumulu bat. Galdamesko haranaren ikuspegi zoragarriak ditu.

- **Gasteran mendia**

Gasteran mendia 801 m garai da, eta gailurretik Eretza, Gallarraga eta Ganekogorta (999 m) mendien ikuspegi ederrak daude. Eretza Enkarterri eskaileko mendirik altuena da (880 m).

- **Pico de la Cruz**

Erraz identifikatzen da, karaharrizko gailur solia ikusita. 803 m garai da. Tontorreun Gorbeiakoaren antzeko ouratze txiki bat dauka, eta Larreinetako funikularraren forma duen gutunontzi polit bat.

RESEÑAS DE INTERÉS
- **Centro de Interpretación Ambiental Peñas Negras**

Equipamiento de información y sensibilización ambiental del Gobierno Vasco donde interpretar las causas de la profunda transformación de la naturaleza llevada a cabo por el ser humano en este entorno. Abierto todo el año en horario de mañana y tarde.

- **Alta Galdames o Pico El Cuadro**

De 713 m de altitud desde donde se aprecian impresionantes vistas de la cuenca del Ibaizabal. así como la cresteria de los montes de Galdames. Muy cerca, en el collado de Eskatxabel, podemos observar los restos del dólmen del mismo nombre. Su diámetro es de 14x16 m y su altura de 1.5 m.

- **Pico Mayor**

En su cima, a 747 m de altitud, se sitúa un túmulo consistente en losas clavadas verticalmente hasta una altura de 1,6 m y con un diámetro de 13.5 m. En el centro dichas piedras se encuentran horizontalmente.

- **Alto de Ganeran**

La cresta herbosa del Ganeran, a 822 m de altitud, acoge, así mismo, otro un túmulo o sepultura prehistórica. A destacar sus excelentes vistas sobre el valle de Galdames.

- **Alto de Gasteran**

Desde su cima, a 801 m de altitud, disfrutamos de unas bellas vistas del monte Eretza, el más elevado de la parte oriental de Enkarterri (880 m), así como del Gallarraga y del Ganekogorta (999 m).

- **Pico de La Cruz**

Fácilmente identificable, al estar formado por roca caliza desnuda. De 803 m de altitud, está coronado con una pequeña cruz similar a la de Gorbeia y un bonito buzón con la forma del funicular de La Reineta.

2. ibilbidea: Burdinaren bidea
Ruta 2: La Ruta del Hierro

Gizakiak egindako zuloak, mineral gorriskaren arrastoz jositako karaharriak, arrakalak eta hutsartean nonahi, elorri zurien eta arroken artean arteen gorderik. Ikusi bezain laster deigarria gertatzen den karaharriko eremu zorrotz bateaan zehar, gure iraganeko meatzaritzaren aztarna ugari aurkituko ditugu ibilbide honetan: galeriak, herriken hondakinak, plano inklinatuak...

Ibilbidea Peñas Negras Ingurumen Interpretaziozko Zentroko 4. ibilbidearen dagokion kolore morearz seinalaketatuta dago.

Huecos horadados, calizas con rasgos de mineral rojizo sangrante, grietas y hundimientos por doquier, mineralizados entre los espinos y las rocas. A través de un terreno calizo cortante que llama la atención a primera vista, este recorrido nos evocará innumerables muestras de nuestro pasado minero: galerías, ruinas de asentamientos humanos, planos inclinados, etc..
La ruta se encuentra señalizada con el color morado correspondiente a la ruta 4 del Centro de Interpretación de Peñas Negras.

LEKU INTERESGARRIAK
- **Burdina**

Mendi hauetan burdin meza zegoelako lehen albisteak i. mendekoak dira. Izan ere, Plinio erromatar historialari ospetsuak "mendi latz eta gara" bat aipatzen du bere idazkietan, "dena burdinazkoa, ikuskizun ezin ederragoa"ra".

- **Zugaztieta**

Multzo monumental izendatuta dago. Meatzaritzaren goraldian sortutako herri-arkitektura ikus daiteke Trapagaran udalerriko auzo honetan. Langile-tradizio handikoa da eta Galdamestik hurbil-hurbil dago.

- **El Sauco meatzari-herrixka**

San Juan mendilik or-ipuzi bitarte antzera jaitsen den lubaki erraildo baten azpian erakilta dago. Gaur egun, oso eraikin gutxi geratzen dira zutik: aitharritzitutako bizitalirru eta meatzeko kooperatibaren eta bideparen egoitza izan zena.

- **Karsto**

Meatzeken ustiapenak utzitako karaharrizek edertasun handiko multzo bitxiak eratzen dituzte, baietako asko orratz-formakoak, euriak karaharrian sortutako hobiduren ondorioz.

- **La Elvira meatzari-herrixka**

Meatzetako lubakiek lurra urratzen dute han-hemen. Guztietan ikusgarrena El Hundimiento izeneko lekua da: 1958. urte aldera eratu zen, mendia meatzearen gainera erorita. Beraren aldamenean, La Elvira meatzari-herrixkaren aztarnek sentigen kontrajarrian pistuko dizkigute, aldi berean edertasuna eta hondamena erakusten baitituzte.

IBILBIDE OSAGARRIA:
- San Juan meatzeak
- Magdalena eko Uraiaga haitzulo-meatzea
- La Elvira herrixka

3. ibilbidea: Burdinaren gorriskatik larreen banderaino
Ruta 3: Del rojo hierro al verde prado

Ibilbidea Peñas Negras Ingurumen Interpretaziozko Zentroko 7. ibilbideari dagokion kolore laranjaz seinaletatuta dago. Pastor gailur karaharrizkoak El Gallo mendiaren muturrarekin eraiten duen lepoan hasten da, eta Mayor ibaiaren bilgu dinamikoaren ertzetik doa. Mayor ibaiak Barbadunera isurtzen ditu urak. El Pobal burdinolaren paretan, eta horise dugu helmuga.
Paisaian pista ugariz urratutako landa zabalak dira nagusi, koniferez inguratutako elorri zuri, elorri beltz eta txilar ederren artean. Bidean aurrera egin ahala, atzean utziko dugu Galdamesko mendietako meatzaritza-arrastoa, eta aldeik aitzegineneraz hurbilduko gara. Han, Mayor ibaiaren goiko ibilguko zuhaitz autoktonoek mendikate osoko baso-aberastasunik handienekoa.

LEKU INTERESGARRIAK
- **Peñas Negras Ingurumen Interpretaziozko Zentroa**

Ingurumenari buruzko informaziora emateko eta naturaren aldeko sentiberatasuna sortzeko ekipamendua. Eusko Jaurlaritzarena.

- **"La Cadenilla" plano inklinatua**

1866an egin zuten. El Saucoko meatzeetarik bidon mea La Galdames trenbidetik 11. kilometroaino jaisteko.

- **Mayor ibaiaren iturburua**

Mendikateko baso-aberastasunik handienetko lekua da, ingurumen-balio handikoa.

- **Ventana mendia**

Balkoi pareregabea. Aurrez aurre Mello mendiaren tontorra (625 m. Kantabriako muga) eta Barbadun ibaiaren gaineko mazela zabalak dauzka.

- **La Galdames trena**

Garai batean, Sestaoraino garraiatzen zuen burdin mea. La Benedictako deskargatxokaino. Bilbao River Cantabrian Railway Company Limited enpresak egin zuen trenbidea. 1876an, eta bere garaiko luzenea izan zen (22,5 km). 1968an, erabiltzeari utzi zioten, eta 1972an kendu egin zuten.

- **"La Cadenilla" plano inklinatuaren oina**

Abanto-Zierbena udalerrien El Once izeneko auzoa dago. Auzo horretan abiaban, Bizkaiko Lurralde Historikoaren garraiontzi zaharrena ikusi zuten, ekonomia-ustiapen handiko ibaiaren gainean. Gaur egun, mundako Rolls Royce autoen bildumarik handienaren egoitza dira gaur egun (gandetan ela jaiegunetan bisitarientzat zabalik dago).

- **Loizagoko Santiago eliza**

Bertako bitartean askok diotenez Bizkaiko zaharrena da. Gaur egungo eraikina XVI. mendearen amaierakoa edo XVII. aren hasierakoa dela esan daiteke.

IBILBIDE OSAGARRIA:
- **El Castaño – Valle auzoa – Garai auzoa – San Esteban**

Ibilbide osagarri honek, bide-zidor batetik, lehenengoz, Valle auzora eramaten gaitu eta, bestetik, Garai auzora. Bi auzo horietan, Galdamesko meatzaritzaren aztarnak ikusteko aukera izango dugu.

4. ibilbidea: Antonio Trueharen bizilekua eta Barbadun ibaiaren erizaxko bide-zidorrak
Ruta 4: Entorno vital de Antonio de Trueba y veredas del Barbadun

Meatzaritzaren, abeltzaintzaren eta mendiko nekazaritzaren aztarnez jositako paisaia baten erdian, gure ibilbidea bitan banatzen da. Lehen ibilbidea, joan-etorrikoa, Barbadun ibaiaren eskuinaldetik doa, haitzadi artean. Hainbat mendetan zehar, meatzarien eta olagizonek misterizkoa giro harrigarria sortu dute inguru horretan. Bigarren ibilbidea, berriz, ikuspegi ederrak dituen eta forma bitxiko aitzinen artean Montellano auzoraino doan zirkuitu bat da.

En medio de un paisaje humanizado por los restos de minas, pastoreo y agricultura montaña nuestra ruta se reparte en dos tramos diferenciados: un primer recorrido, de ida y vuelta, que discurre por la margen derecha del río Barbadun entre alisedas y donde, a lo largo de siglos, gentes mineras y ferronas contribuyeron a crear un espíritu de increíble misterio; el segundo tramo, lo conforma un circuito que nos lleva hasta el barrio de Montellano y discurre por parajes de impresionantes vistas y fantasiosas lagunas.

LEKU INTERESGARRIAK
- **Barbadun ibaia**

Errota eta burdinola asko beraren uraren indarraz baliatu izan dira, eta gaur egun espezie ugariren bizilekua da.

- **Valdibian errota**

Errota honek bi errotarri ditu: bata gari eta edo garagarra ehotzeko eta bestea arbza birrintzeko. Talorako, ojirako eta abereentzako irina egiten zuten bertan.

- **La Olla burdinola eta errota**

XVIII. mendearen hasieran eraikia. Batzuek diotenez, bere garaian El Pobal burdinola baino handiagoa izan zen.

- **Olakuako zubia**

Landa gabeko harriz egina eta oso garaia. Bere bega 14 m zabal da. Muskiz eta Soquerta lotzen zituen erroge-galtzadan zegoen.

- **Jarrulleda auzoa**

Nahur ingurune pareregabe baten dago, San Antonio meatzelik hurbil.

- **Antonio Trueharen jaioletxea**

Idazle kostumbrista ospetsua. Herri-piroko kantak, poemak eta ipuinak idatzi zituen, elezaharrak eta jaiak oinarritzat harturik eta Euskal Herriaren irudi idilikoa emanez.

- **Montellano auzoa**

Kontzeputen ikuspegi zoragarria duen talaia pareagabea.

- **San Ginés etxea**

1874ko apirilaren amaieran, "Erreputlikako botere eerkutiboaren" egoitza izan zen. Gaur egun, oso eqoera txarrean dago.

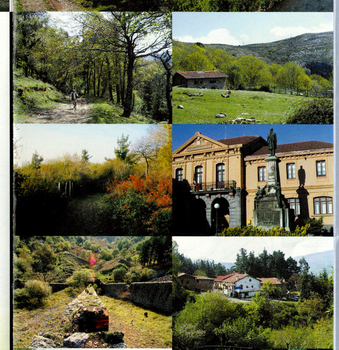
- **Vinagre putzua eta La Pesquera aintzira**

Contrastan zein al ptsoiaeo mezcla de encinas y vegetación ribereña.

5. ibilbidea: Natura eta erriijea
Ruta 5: Santuario natural y religioso

Garai batean burdin mea erausten zen mendietara abiatuko gara, meatzari-familia salutuak lan egiteko eta jaiak ospatzeko elkartzen ziren lekura. Meatzeen arteteik sigi-saga doan bide zahar bat hartuta, Uraiaga auzorantz joango gara, haritz, elorri beltz, eukalipto eta pinu artean. Ur-arazteg berri eta kolorebizkoen aldamenetik igaroko gara. Escarpada zuzen meatzeen aldamenean, antzinako bizitegi bi aiboan utzita, lehena maiz baten geiponen dago eta Carballa izeneko taberna izan zen garai batean; bigarrena lehengo kooperatiben eraikina da eta egoera zeharo penagarrian dago. Uraiaga auzoa atzean utzita, haritzez eta ametzez osatutako basoko bateen barrena doan bide-zidor batetik, Magdalena haitzulora iritsiko gara. Bertan gaudela, lurraren errai sakonetara daraman aho-zuzarria ikusiko dugu gure aurrean zabal-zabalik.
Aturuiaga parketik ere abiatu ahal gara.
La Galdames trenbidearen hasieran.

Nos dirigimos hacia las montañas mineras, al encuentro de un rincón que fue en otros tiempos, además de un viejo coto férrico, lugar de reunión de las antiguas familias mineras con ocasión festiva.
El recorrido discurre por un viejo camino de minas zigzagueante que conduce hacia el barrio de Uraiaga, a donde llegamos tras discurrir junto a robles, endrinos, eucaliptos y pinos y pasar al lado de la nueva y colorista Depuradora de aguas, junto a dos antiguas moradas de mineros en el barrio de La Escarpada; la primera, a la sombra de un chopo, en otro tiempo bar de la Carballa y, la segunda, en total ruina, antigua cooperativa.
Desde el barrio de Uraiaga, a través de un sendero que discurre por un bosquecillo de robles y rebollos, alcanzamos la cueva de La Magdalena, ante la cual sentiremos abrirse las fauces de la tierra.
También podremos iniciar nuestro recorrido desde el Área Recreativa de Aturuiaga, en el inicio de la Vía La Galdames.

LEKU INTERESGARRIAK
- **Aturuiaga auzoa**

Eteaek karez zurituta dauzkan aspaldiko meatzari-auzoa. Auzoaren ondoan, Tardia eta Berango meatzeen hondakinak eta urmaela dauden tokian, aisialdirako leku zabala egin dute, aintzira ederrekin (Aturuiaga parkea). Haritz gorrianen, aitzigar zorrotzaren eta Izarraren ale ugari landatu dituzte inguru guztian. Gainera, aparkaleku, taberna, erretoki eta ihurriak daude.

- **Montellano**

Antonio Trueba idazle ospetsuaren jaioleku eta kontzeputen ikuspegi zoragarria duen talaia pareagoa.

- **Valdibian Errota**

Duela gutxi El Pobal errota zaharberritu duten arte, uraren indarra baliatuz Barbadun ibai osoan antzina bezalaxe jabilen errota bakarra izan da.

- **Aturuiaga parkea (Aturuiaga auzoa)**

Tardia eta Berango meatzeen hondakinak eta urmaela dauden tokian egin dute parke eta. Haritz gorrianen, aitzigar zorrotzaren eta Izarraren ale ugari landatu dituzte inguru guztian. Gainera, aparkaleku, taberna, erretokiak, mahaiak eta iturriak daude.

- **San Pedro Galdames**

Kontzejuen hiribururik. Inguru horretako mendirik ederrena den Pico de la Cruzen oinean kokatua. Plazan, Mariano Benilleire valentziar eskultorearen lan bikain bat dago, Bizkaiko ohore-erakuntzarik onenetako bat.

- **Los Molinos**

Galdames ibaiaren ertzean dago, Erdi Aroko garai batean hiru errota egon ziren auzo horretan. Haietako bat zutik dago oraindik.

- **Tzabarri**

El pueblo, ya datado en el siglo XV como Gallarreta, hubo de ser reconstruido en 1960, tras el derribo de la Antigua Gallarta a golpe de barreno y dinamita.

- **Museo minero**

El antiguo matadero municipal de Gallarta (Abanto-Zierbena) alberga hoy día este equipamiento.

TRAMO COMPLEMENTARIO:
- **Ferrería de El Pobal (s. XVI)**

Representa la única ferrería en funcionamiento en Bizkaia en las más de cien que llegaron a funcionar en 1833.

- **La laguna La Vinagre y La Pesquera**

Contrastan con el arbolado mezcla de encinas y vegetación ribereña.

- **Larrea auzoa**

Auzo honetako etxeetako fatxadak Erdi Aroko armarriz eta ornigorriz beteta daude.

- **San Esteban auzoa**

Ikuspegi harrigarrian dituen behatokia. Aipagarriak dira iraganeko jauregi eta artamak.

- **Areitz Soroa (Baserri Eskola)**

Euskadiko baserri-eskolarik garrantzitsuenetakoa da. Nekazaritza ekologikoaren, ingurumenaren eta landa-garapenaren arloko ikerkuntza eta laguntza sustatzen ditu. Eskola-umeentzako zein helduentzako hainbeste ikastaro antolatu du.

- **Loizaga Dorretxea**

Erdi Aroko gotorleku ikusgarria, zaharberritua eta harresiz inguratua. Gaur egun, mundako Rolls Royce autoen bildumarik handienaren egoitza da (Asteburuetan eta jaiegunetan bisitarientzat zabalik).

MUSEO-PROPOSAMEN OSAGARRIAK
- **Peñas Negras Ingurumen Interpretaziozko Zentroa**

Ingurumenari buruzko informaziora emateko eta naturaren aldeko sentiberatasuna sortzeko ekipamendua. Eusko Jaurlaritzarena. Iraganeko industria eta meatzaritzaren aztarnez jositako paisaia baten erdian, gure ibilbidea bitan banatzen da. Lehen ibilbidea, joan-etorrikoa, Barbadun ibaiaren eskuinaldetik doa, haitzadi artean. Hainbat mendetan zehar, meatzarien eta olagizonek misterizkoa giro harrigarria sortu dute inguru horretan. Bigarren ibilbidea, berriz, ikuspegi ederrak dituen eta forma bitxiko aitzinen artean Montellano auzoraino doan zirkuitu bat da.

- **Meatzaritzaren Museoa**

Garai batean Galdamesko Udaletxea zen eraikinean dago. Hiru helburu ditu: bertako meatzaritzaren memoria historikoa bildu, babestu eta zabaltzea; meatzaritzaren gaineko ikerkuntza sustatzea eta meatzaritzaren gaineko ikerkuntza sustatzea eta meatzaritzaren gaineko ikerkuntza sustatzea eta